

Мелешко В.В. Теоретические основы критериев и показателей развития интеллектуальной одаренности учащихся научных лицеев.

Аннотация.

В статье анализируются теоретические основы интеллектуальной одаренности, выясняется сущность этого феномена как аппарата умного поведения. Раскрываются связи между компонентами интеллектуальной одаренности. Подаются толкование понятий «критерии», «показатели», их смысловые значения, которые раскрыты в литературных источниках.

Рассматриваются актуальные проблемы, связанные с обучением одаренных детей в научных лицеях. Приводится мотивация развития интеллектуальных способностей лицеистов, что коррелируются с их целями, интересами и способностями. Выделены требования к интеллектуальной одаренности учащихся научных лицеев как соискателей образования и их готовности к обучению в таких учебных заведениях.

Ключевые слова: интеллектуальная одаренность; критерии; показатель одаренности; научный лицей; развитие интеллектуальной одаренности.

Стаття надійшла до редколегії 20 вересня 2019 року

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-2-33-38>

Людмила Пермінова,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6818-3179>

м. Херсон

**КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК УМОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Анотація.

У статті розглянуто проблему формування толерантності, що передбачає створення умов придбання певних властивостей і якостей особистості. Такі умови ґрунтуються на педагогічній культурі викладачів, які здатні спрямовувати освітній процес на розкриття самоцінності людини, пріоритетності розвитку особистості, яка володіє почуттям власної гідності, внутрішньої свободи та відповідальності, інтересу до різних точок зору, думок, переконань, способів рішень. Складовою толерантності є комунікативна толерантність, що постає головною якістю особистості та виявляється в терпимості, безконфліктності. У статті розглянуто вплив комунікативної толерантності на професійне становлення студента.

Ключові слова: дидактична підготовка майбутнього вчителя; толерантність; комунікативна толерантність; толерантне середовище; інтерактивні засоби навчання.

Сфера освіти в усі часи розв'язує завдання розвитку особистості, виховання підрастаючого покоління, формування здатності та готовності до майбутньої трудової діяльності. Вона яскраво відображає тенденції суспільного розвитку, державної політики та соціально-економічної ситуації в країні. За таких швидкоплинних умов змінюється роль закладів освіти, де надаються переваги забезпечення її якісного рівня. Зростання інтелектуальної змістовної діяльності викликає потребу в фахівцях, які здатні осмислювати власну професійну діяльність, спрямовувати її в дослідному напрямі, приймати рішення у складних ситуаціях.

Випускники закладів вищої освіти (ЗВО) стають не лише кваліфікованими працівниками, а й виконують соціальні функції: організовуючи взаємодію з іншими, вони мають вміння працювати в команді, дослухатися до думки колег, уникати конфліктних ситуацій, знаходити компроміс.

Під час дидактичної підготовки студентів головне завдання полягає в спрямуванні зусиль на розвиток співробітництва; успішному встановленні особливих відносин, чого неможливо досягти без рівності психологічних позицій науково-педагогічного працівника та студента. Рівні позиції у спілкуванні дають визнати право студента на власні судження й оцінки, на оригінальний погляд на світ, який можна відстоювати на занятті. Завдання науково-педагогічного працівника – відмовитися від категоричних суджень та оцінок, що не усуває оцінку зовсім, а лише змінює її акцент: студент отримує право оцінювати себе сам. Відкритість – одна з характеристик спілкування, що передбачає щирість і природність, взаємне проникнення у світ почуттів і переживань один одного, що можливе лише в умовах рефлексивної діяльності учасників освітнього процесу.

Важливою умовою для реалізації окреслених чинників є формування толерантності, а також дотримання принципу толерантності під час організації освітнього процесу ЗВО.

Проблемі толерантності значну увагу приділяли філософи, вчителі, психологи, культурологи. У цьому контексті доречно згадати праці А. Адлера, В. Андрющенка, С. Бондиревої, М. Бубера, Б. Гершунського, В. Гриви, В. Лекторського, В. Маралова, Г. Олпорта, А. Реана, К. Роджерса, Т. Чекмарьової, М. Хом'якова та ін. Автори наголошують, що відмінність систем цінностей і принципів часто стають джерелом конфліктних ситуацій. Науковці стверджують, що толерантність – це один із засобів зняття конфліктів і розвиток форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. Тобто толерантність означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти та поважати іншу думку та невороже її зустрічати.

Таке бачення толерантності вимагає по-новому організувати освітній процес, а також потребує зміни в особистісних характеристиках учителів, їх ставлення до тих, хто навчається на принципі міжособистісної та міжгрупової взаємодії.

Таким чином, виникає протиріччя між значущістю толерантності як особистісної якості для ефективного розвитку освіти в просторі ЗВО та недостатнім рівнем реалізації ідеї толерантності у процесі професійної підготовки вчителів.

На нашу думку, важливим для професійного становлення сучасного фахівця є включення до змісту будь-якої дисципліни квазіпрофесійних завдань, що дають уявлення про категорій «толерантність», спеціально сконструйованих різнотипових вправ творчого характеру. Необхідною умовою постає створення адекватного для педагогіки толерантності освітнього середовища, що дасть змогу студенту адаптуватися до навчання в групі в умовах співпраці.

Метою статті є розкриття педагогічних чинників формування толерантності, зокрема комунікаційної толерантності майбутніх учителів початкової школи в умовах їх дидактичної підготовки.

Сучасні умови розвитку особистості висувають нові вимоги до вчителя: вимагають сформованості толерантності, що розглядається як засіб досягнення поставлених виховних і освітніх завдань та як мета процесу виховання. Так, О. Савченко наголошує, що у формуванні особистості майбутнього вчителя початкової школи необхідно гармонізувати загальнокультурні, психолого-педагогічні та методичні знання, вміння, способи діяльності, посилити їх професійну спрямованість, забезпечити фундаментальність базової підготовки [3].

Навички толерантності як особливої характеристики освіченої людини, дають студентам змогу більш ефективно реалізовуватися на заняттях, безконфліктно брати участь у будь-якій комунікації. Професійно важливі якості, що охоплюють толерантність, формуються у процесі підготовки до майбутньої педагогічної діяльності у відповідних умовах підпорядкованих нормам, цінностям, установкам. Важливим показником професійної компетентності вчителя є його готовність до продуктивної толерантної взаємодії з тими, хто навчається.

Таким чином, толерантність є вагомим показником педагогічної діяльності. У цьому аспекті можна говорити про педагогічну толерантність, яку науковці розглядають як інтегровану професійно значущу якість особистості фахівця сфери освіти, основою якої є система гуманістичних

цінностей, відповідні здібності та вміння будувати власну поведінку на основі порозуміння, визнання кожного учасника освітнього процесу як унікальну особистість з різним соціальним статусом. У структурі педагогічної толерантності потрібно виокремити два компоненти: 1) **соціальний** (позитивне відношення до інших, визнання їхньої «неоднаковості»); 2) **психологічний** (позитивне відношення до себе, професійної діяльності, навколишнього світу, вміння протистояти конфліктам тощо).

Принципом педагогіки толерантності може виступати співробітництво. «Педагогіка співробітництва» передбачає розгляд спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу як спілкування двох рівноправних партнерів, кожний з яких є індивідуальністю. Провідна роль в контексті взаємодії між учнем і вчителем має належати останньому. Вчителю необхідно проявляти активну педагогічну позицію, особистісну зацікавленість у партнерстві. Педагогіка співробітництва і толерантність – це поняття, без яких неможливі жодні перетворення сучасного освітнього простору.

На нашу думку, важливим проявом толерантності сучасного вчителя має бути комунікативна толерантність, що передбачає володіння вміннями та навичками толерантної взаємодії зі суб'єктами освітнього процесу. Педагогічна толерантність є соціальною категорією та проявляється в установці на прийняття іншої людини, на умовах емпатичного розуміння, на відкрите та довірливе спілкування (педагогічна толерантність може бути виражена через соціокультурний підхід і обов'язково пов'язана з процесом спілкування). Комунікативна педагогічна толерантність може бути розглянута як професійно важлива якість вчителя, що активно впливає на ефективність його професійної діяльності, а також на взаємини зі суб'єктами освітнього процесу з точки зору професійного становлення фахівця [1]. Тобто комунікативна толерантність вивчається в контексті проблематики професійної взаємодії і взаємовідношень у малих групах, як умова успішної освітньої діяльності майбутнього спеціаліста.

Актуальність формування толерантності, зокрема комунікативної, у системі вищої освіти обґрунтовується в її сучасній парадигмі. Основою нової парадигми освіти є «інноваційна освіта». «Інноваційність, як характеристика особистісно-професійних парадигм в інформаційному освітньому середовищі, – наголошує А. Семенова, – визначає орієнтири особистісного потенціалу самоорганізації, що базується на синергетичному постулаті про самоорганізацію людської свідомості – просування особистості на більш високий рівень професійної діяльності та характеризує більш високий рівень її активності» [4].

Дозволимо собі зробити припущення, що розвиток комунікативної педагогічної толерантності буде ефективним за умов гнучкості та полікультурної спрямованості змісту навчальних планів і програм ЗВО, інтеграції навчальних дисциплін, використання інтерактивних технологій навчання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів. Суб'єктом процесу розвитку комунікативної толерантності є сам студент, однак ключову роль в організації процесу формування комунікативної толерантності необхідно віддати колективному педагогічному суб'єкту ЗВО та наявності комплексу педагогічних умов, серед яких головуючими є інтерактивні методи.

Підвищення ефективності підготовки фахівців на основі впровадження нових прогресивних технологій (форм і методів активного навчання) – це важливе завдання, що стоїть перед науково-педагогічними працівниками. Таке навчання мотивує на покращення результатів освітнього процесу, що орієнтується на колективне, публічне обговорення проблем, інтенсивну взаємодію студентів і науково-педагогічних працівників, живий обмін думками між ними. Окрім того, освітній процес спрямовано на вироблення правильного розуміння змісту теми, яка підлягає вивченню, її зв'язки з практикою, що призводить до виникнення та зміцнення партнерських взаємин із таких напрямів: «науково-педагогічний працівник – студент», «студент – студент», «науково-педагогічний працівник – науково-педагогічний працівник».

Цікавою для нашого дослідження є розробка моделі трисуб'єктних відносин, що передбачають введення до традиційних двох суб'єктів навчання (науково-педагогічний працівник і студента) третього – інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища. Цю думку було викладено в працях Л. Петухової, яка обґрунтовує його як «сукупність знанневих, технологічних і ментальних

складників, що в синхронній інтеграції забезпечують якісне оволодіння системою відповідних знань» [2]. Йдеться про «трисуб'єктну дидактику як один із напрямів педагогічної науки про більш загальні закономірності, принципи і засоби організації освітнього процесу, що забезпечує свідоме і міцне засвоєння системи знань, умінь та навичок у межах рівноправних взаємин учня (студента), вчителя (науково-педагогічного працівника) та інформаційно-комунікативної педагогічного середовища». Запропонована схема взаємодії суб'єктів у комп'ютерному освітньому середовищі впливає на форму спілкування науково-педагогічного працівника та студента, перетворюючи навчання в ділове співробітництво. Це істотно змінює його мотивацію, призводить до зміни форм підсумкового контролю (доповіді, звіти, публічні захисту групових проектних робіт), підвищує індивідуальність навчання. Автор обґрунтовує ситуацію, де науково-педагогічний працівник і студент взаємодіють в інтерактивному режимі з освітньою системою, тобто активно взаємодіють у режимі трисуб'єктності.

На нашу думку, така модель дає змогу науково-педагогічному працівнику організувати освітній процес в активному режимі діалогового спілкування.

На практиці це реалізується під час організації спільної проектної діяльності, що передбачає застосування різних методів (діалогових, ігрових, пошукових тощо). Розроблення проєктів вимагає від студентів відповідних знань (яких може не вистачати для роботи), умінь до самоорганізації, ведення дискусії, прийняття оптимального рішення тощо. Для залучення до проектної діяльності студентів мотивують на спільну діяльність. Науково-педагогічний працівник пропонує проблемні теми, що викликають інтерес, розв'язання яких передбачає пошук односторонніх. Тематика проєктів має бути зорієнтована на практичну значущість результату. Наприклад, студентам педагогічного факультету запропоновано таке завдання: сформулювати проблематику важливих для покращення умов спілкування на занятті з точки зору студентів. Розв'язання окреслених проблем потребує спільного рішення. Майбутні вчителі початкової школи мають об'єднуватися у групи та розподілити ролі відповідно до обраної теми.

Як і будь-яка інша, група студентів має характеризуватися достатнім ступенем згуртованості, координацією дій, регулярною взаємодією та наявністю загальної мети. За успішної діяльності відомі достоїнства командної діяльності (об'єднання знань та навичок, можливість вчитися один у одного, взаємна підтримка, певна незалежність) можуть бути реалізовані, що дає студентам змогу вдало організувати та виконувати проектну діяльність. Нами також враховувалось те, що для отримання ефекту від самостійної діяльності, одних умінь студентів її організувати недостатньо. Необхідним елементом постає педагогічна взаємодія (педагогічна співпраця) студента та науково-педагогічного працівника, чого можна досягти шляхом:

– *емоційної підтримки*, а також реальної допомоги особливо на початкових етапах проектної діяльності, коли в деяких студентів виникають труднощі (з вибором об'єкта, методик дослідження тощо), також у випадку невдач у ході дослідження, коли необхідно було проявляти наполегливість, цілеспрямованість, творчий підхід;

– *упровадження* елементів взаємодопомоги в систему самостійної діяльності студентів (між учасниками групи, а також між учасниками інших груп);

– *створення системи спілкування*, що зорієнтована на полілог із високим рівнем свідомості та самооцінювання студента.

За таких умов прояв комунікативної толерантності є основою діяльності в групі. Під час такої взаємодії формування комунікативної толерантності постає інтегральною особистісною якістю суб'єкта, що охоплює: мотивацію до толерантної взаємодії з партнерами по спілкуванню; позитивне емоційно-ціннісне ставлення до учасників спілкування, їхньої культури, національності, вірувань, соціальної приналежності, поглядів, смаків, типу поведінки; систему знань про комунікативну толерантність, культуру спілкування; сукупність вмінь та навичок толерантної поведінки, що необхідні для повсякденного безконфліктного спілкування з іншими людьми у відкритому полікультурному просторі. Разом з тим, колективний аналіз діяльності формує вміння доброзичливо оцінювати, висловлювати думки про дії інших людей, тобто виявляти критичність мислення. Наприклад, перед проведенням дебатів студенти виробили такі правила толерантної комунікації:

- поважай співрозмовника;
- намагайся зрозуміти те, про що говорять інші;
- захищай власну думку тактовно;
- шукай кращі аргументи;
- будь справедливим, готовим визнати правоту іншого;
- намагайся враховувати інтереси інших;
- стримуй емоції, намагайся ними керувати, щоб вони не керували тобою.

Результати опитування студентів підтвердили їхню готовність до прояву толерантності, розуміння її змістовного наповнення і значущості для ефективної особистісної та професійної діяльності, а також розуміння ними необхідності оволодіння вміннями та навичками толерантної поведінки у процесі взаємодії та спілкування.

Важливим також є позитивний мікроклімат у колективі, толерантне відношення в студентських групах, установка на формування позитивної «Я-концепції». Розв'язання цих завдань пов'язано з розробленням нових освітніх технологій, підвищенням професійної педагогічної культури науково-педагогічних працівників і рівнем освітніх технологій. Серед них потрібно назвати такі: *тренінгові технології* (професійно-поведінковий тренінг, тренінг рефлексії); *діалогічні освітні методи* (групові дискусії, аналіз ситуацій); *ігрові технології* (діалогічні, рольові, ділові ігри); різні види *арт-технологій*, *інформаційні* технології тощо. Освіта більше зорієнтована на створення таких технологій і способів впливу на особистість, за яких забезпечується баланс між соціальними та індивідуальними потребами, що забезпечують готовність особистості до реалізації власної індивідуальності та зміни суспільства.

Таким чином, використання різноманітних технологій в освітньому процесі дає змогу створювати сприятливі умови для відпрацювання багатьох професійних умінь, засвоєння наукових ідей і закономірностей, оскільки база для цього підготовлена ситуацією «проживання», а також розкриття особистості науково-педагогічного працівника, який проводить заняття. Застосування наявних і пошук нових методів і прийомів активізації пізнавальної та ціннісно-орієнтаційної діяльності студента в освітньому процесі – це важливий крок до реалізації механізму перетворення знань у моральні якості особистості, що безпосередньо сприяє формуванню та розвитку комунікативної толерантності в освітньому процесі ЗВО.

Під час експериментальної апробації теми індивідуального кафедрального дослідження з проблеми формування комунікативної толерантності майбутніх учителів початкової школи ми відстежували динаміку таких показників, як: пізнавальна активність студентів; мотивація до засвоєння професійних знань та навичок інноваційної діяльності; розвиненість навичок співпраці (спільна діяльність); відчуття колективної відповідальності; розвиненість презентаційних умінь та навичок студентів; самооцінка; розвиненість комунікативних умінь та навичок студента; розвиненість комунікативних умінь науково-педагогічного працівника. Динаміка розвитку названих показників доводить ефективність розробленої нами організаційної моделі формування комунікативної толерантності майбутніх фахівців засобами інноваційних освітніх технологій.

Використані літературні джерела

1. Бричок С.Б. Педагогічна толерантність як складова професіограми учителя (актуалізація ідей В.О. Сухомлинського) / С.Б. Бричок // Науковий Вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. 2004. Вип. 47 (114). С. 43–47. (Серія «Педагогічні науки»).
2. Петухова Л. Триступ'ячна дидактика в моделі інноваційного розвитку освітніх систем / Л. Петухова // Педагогічні науки. 2014. Вип. 65. С. 74–80. URL: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/619>.
3. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Савченко // Початкова школа. 2001. № 7. С. 1–4.
4. Семенова А.В. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх вчителів: монографія / А.В. Семенова. Одеса : Юридична література, 2009. 504 с. С. 137.

References

1. Brichok, S.B. (2004). Pedagogichna tolerantnisty ak skladova profeslogrami uchitelya (aktualizatsiya idey Suhomlinskogo, V. O.) [Pedagogical tolerance as a component of a teacher's professiogram (actualization of VO Sukhomlinsky's ideas)]. *Naukoviy Visnik MNU imeni V.O. Sukhomlinskoho – Scientific Bulletin of the V.U. Sukhomlinsky*. 47. P. 43-47.
2. Petukhova, L. (2014). Trysubiektna dydaktyka v modeli innovatsiinoho rozvytku osvitynih system [Three-subject didactics in the model of innovative development of educational systems]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*. Vol. 65. P. 74-80. Retrieved from: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/619>.
3. Savchenko, O. (2001). Udoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Improving the professional training of future elementary school teachers]. *Pochatkova shkola – Elementary school*. 7. P. 1-4.
4. Semenova, A.V. (2009). *Paradyhmalne modeliuvannia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv* [Paradigm modeling in the professional preparation of future teachers]. Odesa. P. 137.

Perminova Liudmyla. Communicative Tolerance as a Condition of Professional Training for Future Primary School Teachers.

Summary.

The article considers the problem of tolerance formation, which provides for the creation of conditions for the acquisition of certain personality traits and qualities, based on the pedagogical culture of teachers who are able to direct the educational and upbringing process to reveal a person's self-worth, priority in developing a person with self-esteem, inner freedom and responsibility, interest in various points of view, opinions, beliefs, methods of solutions. A component of tolerance is communicative tolerance, which is the main quality of a person, manifested in tolerance, conflict-free. The influence of communicative tolerance on the professional development of a student is considered. The study of the problem showed that for the formation student tolerance must take into account the psychological characteristics of the student age, microclimate in the study group. The development of tolerance provides for targeted and reasonable construction of the pedagogical process, the choice of content, didactic means and methods of training, as well as the organization of extracurricular activities. In addition, the teacher must take into account group communication skills, the ability to practically think, give knowledge in the field of politics, culture, human rights, national relations. The use of existing and the search for new methods and techniques of revitalization cognitive activities of the student in the learning process is an important step in implementing the mechanism of turning knowledge into moral properties personality, including in the direct formation and development of communicative tolerance in the educational process of the university.

Key words: student didactic training; tolerance; communicative tolerance; tolerant environment; interactive teaching aids.

Перминова Л.А. Коммуникативная толерантность как условие профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы.

Аннотация.

В статье рассматривается проблема формирования толерантности, предусматривающая создание условий для обретения определенных свойств и качеств личности. Такие условия основаны на педагогической культуре преподавателей, способных направлять учебный и воспитательный процесс на раскрытие самооценности человека, приоритетности развития личности, обладающей чувством собственного достоинства, внутренней свободы и ответственности, интереса к различным точкам зрения, мнений, убеждений, способов решений. Важной составляющей толерантности является коммуникативная толерантность, которая является основным качеством личности и проявляется в терпимости, бесконфликтности. Рассмотрено влияние коммуникативной толерантности на профессиональное становление студента.

Ключевые слова: дидактическая подготовка студента; толерантность; коммуникативная толерантность; среда толерантности; интерактивные средства обучения.

Стаття подана до редколегії 16 листопада 2019 року